

Szabó Miklós¹**Demonstráció és argumentáció a jogban***I.*

Az állítások alátámasztásának kérdése nem specifikusan jogi probléma, de a jog – a joggyakorlat – számára is központi kérdés. Nyilvánvaló, hogy ha állítást teszünk, azt valamely címzethez intézzük, még akkor is, ha ehhez önmagunkat „kettőzzük meg”. Ahogy Platón mondja: a gondolkodás sem más, mint beszélgetés, „amelyet önmagával folytat a lélek arról, amit szemügyre vesz”.² Továbbá az állítás intencionális: azzal az igénnyel hangzik el, hogy azt „névértéken” elfogadja a címzett. A közlés által támasztott igény lehet igazság-igény, ha az állítás igaz/hamis érték felvételére alkalmas; vagy érvényesség-igény, ha a közlés cselekvést valósít meg – vagyis aktus = beszédaktus – és ilyenként „sikerülni” akar. Természetesen a propozicionális közlés is cselekvés (is), ami egészen nyilvánvaló pl. egy tanú vallomástétele esetén.

A probléma tehát a közléssel előterjesztett igény eredményességének feltételeiben rejlik. A jog világában két fő kérdésre kell választ találni: a ténykérdésre és a jogkérdésre. Első megközelítésben az mondható, hogy a ténykérdésben („Mi történt?”) tett állítás igazság-igénnyel fogalmazódik meg; pl. igazként állítom és igénylem elfogadni, hogy *x* személy, *t* időpontban *d* cselekvést tanúsította. Ugyanakkor a jogkérdésben („Minek minősül?”) tett megnyilatkozás érvényesség-igényt támaszt; pl. a *d* cselekvés szerződéskötésre irányuló nyilatkozat megtétele volt. Második megközelítésben azonban e két igény elválaszthatatlanul összefonódik: a tények intézményes tények, vagyis ténybeli minőségükben is normatív természetűek – pl. egy empirikus vételi nyilatkozatnak jogilag is érvényesnek kell lennie, hogy sikerüljön annak lennie; amiként egy jogi aktus érvényességének is ténybeli feltételei vannak – pl. egy bizonyíték bizonyítékként való sikeressége más bizonyítékokkal, tényállításokkal való koherenciájától függhet.

Az igazság-igény teljesíthetősége tűnik egyszerűbbnek, hiszen az állítások tényeknek, tények együttállásának megtörténteire vonatkoznak, márpedig „a tények makacs dolgok”. Mégis, kételyt ébreszt az igazság-elméletek virágzása és rivalizálása. Nincs közmegegyezés abban, hogy egy állítás igazként való elfogadását milyen feltételek teljesülése esetén lehet sikerrel igényelni. A legrégebbi és legkézenfekvőbb elmélettel, az igazság megfelelési elméletével – *veritas est aequatio rei et intellectus* – szemben súlyos kifogást támaszt a valóság objektív megragadhatóságának problémája; a jog világában pedig különösen a múltbeli dolgokról, történelekről a jelenben tett állítások tesztelésének lehetetlensége. Ha pedig a valóság nem áll rendelkezésre az igazság alapjaként, akkor más kritériumot kell keresni. Ezt kínálhatja a más, igazként elfogadott állításokhoz való ellentmondásmentes illeszkedés (koherencia-elmélet), vagy egy felhatalmazott közösség által egybehangzóan kinyilvánított megerősítés (konszenzus-elmélet), vagy, különösen a jogban, valamely kanonizált eljárás garanciája az annak eredményeként előállt állítás igazságáról (procedurális elmélet). A múltbeli tényeket közlő állítások igazsága csak ugyanezen tényekre vonatkozó más közlésekkel igazolható – amint azoké is.

¹ Professor emeritus, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jegtörténeti és Jogelméleti Intézet.

² Platón: Theaitétosz. In Összes művei. II. kötet. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984, 189e.

Van egy ezen túlmenő, de ezzel összefüggő gond is a tényekkel kapcsolatban, ami pedig a tények nyelvi természetében rejlik. A tények nem azonosak a dolgokkal,³ a *Ding an sich* értelmében. A tények a dolgok, ahogyan számunkra (*für uns*) megjelennek – megismerésünk és nyelvi birtokbavételünk számára. Tény az, aminek a fennállása megfogalmazható és közölhető,⁴ s ahogy közölhető. Ezzel a tények magukra öltik a nyelv köntösét, annak minden bizonytalanságával együtt. Ugyanakkor amiről beszélünk, a jog, maga is nyelvi természetű – tehát „nyitott szövedékkal”⁵ rendelkezik, mondja Hart –, minthogy fizikai vagy szociális teste nincs, csak komplex szövegtömegként, pontosabban jelentés-tömegként áll rendelkezésre.

Van egy további szintje is a bizonytalanságnak: az állítások a jogban (akár ténybeliek, akár normatívak) nem monologikusak, vagyis nem állnak meg önmagukban és nem állnak helyt önmagukért, hanem dialogikusak – vitában születnek, tehát vitatottak, s vitában kell helyt állniuk. Ez a helyállás sem objektív mércék alá esik, mint pl. egy futóverseny helyezetteié, hanem egy harmadik fél mérlegelése és megítélése alá – amely maga is újabb (és újabb) mérlegelések és megítélések alá eshet a felsőbb bíróságok előtt. Mindezek a bizonytalanság rétegeivel burkolják be a jogi gyakorlatban előterjesztett ténybeli vagy jogi állításokat, s hogy ezek mégis boldoguljanak és célba érjenek a végső elszámoláskor, megfelelő megalapozással kell rendelkezniük.

II.

A legerősebb megalapozást a *demonstráció* kínálja. A bizonyosként elfogadott, szilárd kiindulópontból levezetett következtetés őrzi a kiindulás bizonyosságát. Két fő változata a matematikai és a logikai demonstráció; az előbbinél a bizonyosság a rendszer axiómáiból ered, az utóbbinál a premissák igazként elfogadásából és a rendszer axiómáiból. A bizonyosság forrása mindkét esetben rendszer-előtti és rendszeren kívüli, ezért a következtetési rendszeren belül nem dönthető meg. A matematika mennyiségekre vonatkozó állításokat és következtetéseket tesz lehetővé, a logika (természetes) nyelvi állítások definiálását és következtetések levonását biztosítja.⁶ Logikán itt az Arisztotelésztől eredeztethető tradicionális logikát értjük.⁷

Ezt a logikát Arisztotelész analitikának nevezte (megkülönböztetve a dialektikától). Tőle indult a logika (máig) főárama, amelyet klasszikus logika névvel jelölnek. A klasszikus logika őrzi a tradicionális logikában is elfogadott előfeltevéseket: (a) A logika alethikus logika: a törvényei olyan kifejezésekre terjednek ki, amelyek igazságértékkel bírnak, azaz igaznak vagy hamisnak minősíthetők. (b) A logika kétértékű logika: az állításokhoz kapcsolódó igaz és a hamis érték kizárólagosan és maradéktalanul lefedi a lehetséges logikai állításokat. A logika két alaptörvénye fogalmazza meg ezt a követelményt: a kizárt harmadik és az ellentmondásmentesség törvénye. (c) A logika formális logika: a logikai törvények

³ „A világ mindaz, aminek az esete fennáll. A világ tények és nem dolgok összessége.” Wittgenstein, Ludwig: Logikai-filozófiai értekezés. *Tractatus logico-philosophicus*. [1921] Akadémiai Kiadó, Budapest 1989, 1. és 1.1. pont.

⁴ Következésképpen: „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.” Uo. 7. A *Tractatus* utolsó mondata.

⁵ Hart, Herbert L. A.: A jog fogalma. Osiris, Budapest, 1995, 147. skk. o.

⁶ „*Omnis ars logica de oratione est*” – „A logika egésze a beszéddel foglalkozik” – summázta Anicius Manlius Torquatus Severinus Boethius: In *categorias Aristotelis commentaria*. 161D (516 körül). A teljes szöveget digitalizálva lásd pl.: <http://capricorn.bc.edu/siepm/DOCUMENTS/BOETHIUS/Categoriae.comm.txt> (2022. október 24.)

⁷ „Ha a logikára – helyesen – úgy gondolunk, mint a következtetéseket igazoló szabályok rendszerére, amely különválasztja az érvényes következtetéseket az érvénytelenektől, akkor azt kell mondanunk, hogy Arisztotelész volt a logika első megalkotója a nyugati kultúrában, s hogy ez a fejlemény spontán módon következett be.” Moravcsik, Julius: Logic before Aristotle: Development or Birth? In Dov M. Gabbay – John Woods (eds.): *Handbook of the History of Logic*. Vol. 1. Greek, Indian and Arabic Logic. Elsevier BV, Amsterdam, 2004, 2. o.

alkalmazhatósága és a következtetés érvényessége független a nyelvi kifejezések tartalmától (jelentésétől), mivel kizárólag azok formájától, tehát a kifejezések logikai struktúrájától és a logikai konstansok jelentésétől függ. Ez teszi lehetővé a változók bevezetését a nyelvi kifejezések helyett, olyan változókét, amelyek bármilyen nyelvi kifejezéssel való helyettesítése esetén is logikai érvényes következtetést eredményeznek.⁸

Arisztotelész hat könyvének, melyeket a kommentárok „Organon” címmel fogtak egybe, két korszakos teljesítménye volt, melyeket mint a szillogizmus elméletét és az argumentáció elméletét azonosíthatjuk. A logika későbbi fejlődési irányát meghatározó módon az *Első analitika* bontja ki Arisztotelész voltaképpen, s legmaradandóbb elméletét: az *apodiktikus* (bizonyossági) szillogizmus elméletét.⁹ Már első mondata rögzíti logikájának ezen jellegét: „Először is mondjuk meg, hogy miről szól és mivel foglalkozik ez a vizsgálódás, hogy ti. a bizonyításról szól és a bizonyítással jellegű tudománnyal foglalkozik.”¹⁰ A szillogizmusnak (a *Topikában* és a *Szofisztikus cáfolatokban* is szerephez jutó) fogalmát itt bontja ki Arisztotelész: „Szillogizmus pedig az olyan beszéd [kijelentés], amelyben bizonyos dolgok megállapításából szükségszerűen következik valami más, mint amit megállapítottunk – mégpedig azért, mert azok a dolgok úgy vannak. [...] Azt nevezem tökéletes szillogizmusnak, amelynek az eredeti tételeken [premisszákon] kívül semmi más nem kell ahhoz, hogy világosan kiderüljön: ami következik, az szükségszerűen következik...”¹¹

A szillogizmus tehát bizonyosan, sőt: szükségszerűen igaz következtetést ígér – ha a premisszák igazak. Az tehát a legerősebb megalapozása az állításunknak, ha egy ilyen szillogizmus konklúziójaként tudjuk prezentálni, csak hogy erre a jogban a legritkább esetben nyílik módunk a fentiekben jelzett bizonytalansági faktorok miatt. Ugyanakkor a bírói ítélet nem szólhat úgy, hogy pl. „A vádlott valószínűleg bűnös...”, csak úgy, hogy „A vádlott bűnös...”. Persze logikai lehetetlenség valószínűségi premisszából bizonyossági konklúzióra következtetni. Logikán kívüli megoldást kell tehát találni – ami a jogtól egyébként sem idegen – oly módon, hogy a „bizonyosan igaz” helyett az „igazként elfogadható” minősítéssel érjük be. Ezáltal kénytelen-kelletlen lemondunk a demonstráció erejéről, s helyette az argumentáció támaszához fordulunk.

III.

Ezt a kaput is megnyitotta már Arisztotelész, az argumentáció elméletének megalapozásával. A *Topika* „tulajdonképpen értelemben a logikai bizonyítástechnika tankönyve, amely a dialektika fogalmának kérdésében, a fogalomképzésben, a definíciókban, az egyes toposzokban és a hozzájuk kapcsolódó példákban mindenekelőtt az *Akadémián folyó vitákat tükrözi*.”¹² Itt válik világossá, hogy Arisztotelész számára a logika (analitika), a dialektika és a szofisztika vagy erisztika különbsége „mindössze” abban áll, hogy milyen premisszából levont következtetésként mutatja be az álláspontját, vagyis mennyire kényszerítő erejű az érve. „(a) [Az érv] lehet egy »megmutatás« [demonstráció], ha a premisszák, melyekből az érv kiindul, igazak és elsődlegesek, vagy olyanok, hogy a róluk való tudásunk igaz és elsődleges premisszákból következik. (b) »Dialektikus« az érv akkor, ha valószínű véleményekből indul ki. [...] [E]gy véleményről akkor mondjuk, hogy »valószínű«, ha a legjelesebb és legelőkelőbb filozófusok [bölcsek] mindegyike vagy többsége elfogadja. (c) Továbbá »vitás« [erisztikus] egy érv akkor, ha olyan premisszákból indul ki, melyek látszólag

⁸ Részletesebben lásd Szabó Miklós: *Logica Magna. Utazások a logika birodalmában*. Bíbor, Miskolc, 2014.

⁹ Ross, David: *Arisztotelész*. Osiris, Budapest, 2011, 49. o.

¹⁰ Arisztotelész: *Első analitika*. 24a. In *Organon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 132. o.

¹¹ Uo. 24b.

¹² Ferge Gábor: *Propedeutika. Az arisztotelési propedeutika és ontológiai átfedése*. In *Existentia* (1991/1-2) 118. o.

valószínűek, ám valójában nem azok, vagy ha csupán úgy tűnik, mintha valószínű vagy annak látszó premisszákból kiindulva érvelne. [...] [A]z említett vitás érvek közül az első fajta valóban megérdemli, hogy »érv«-nek nevezzük, míg a második nem érdemli meg ezt a nevet, hiszen csak látszatra érvel, valójában azonban nem.”¹³ Azaz a logika bizonyító erejű érvet szolgáltat – ha igazak voltak a kiinduló tételek; a dialektika valószínűsítő erejű; az erisztika csak látszólagos (s ezért helyesen nem is nevezhető érvnek).

„Klasszikus filozófiai megközelítésben az argumentáció tanulmányozását informálisan úgy foghatjuk fel, mint amely az állítások megfogalmazásával, megvitatásával és megítélésével foglalkozik olyan kérdések kontextusában, amelyekkel kapcsolatban több, eltérő vélemény tartható fenn. Az argumentáció filozófiai vizsgálata tehát, Arisztotelésztől napjainkig, olyan témákat vett célba, mint: azok a mechanizmusok, amelyek segítségével egy állítást alátámasztó »legitim« argumentáció megkülönböztethető a »hibás« érveléstől; azoknak a tipikus szerkezeteknek az elemzése, amelyek az érv összetevőit és az érvelés felépítését képezik; azok az eljárások, amelyek révén egy vita résztvevői elősegítik saját pozíciójukat és aláássák az ellentétes álláspontokat és érveket stb.; s azok a kontextusok, amelyekben ezek a kérdések eldőlnek.”¹⁴ E témakörök bemutatása köré szerveződnek az érveléstudományok.

Az érveléstudományok aszerint különböztethetők meg, hogy mit tekintenek az argumentáció alapmodelljének. Tindale pl. három domináns érvelési stratégiát különböztet meg: 1. geometriai-logikai; 2. antropológiai-retorikai; 3. kritikai-dialektikai érvelést (mely utóbbinak egyik változata az „amszterdami iskola” pragmadialektikai modellje).¹⁵ Az első a klasszikus logika sok más néven (szillogisztikus, szubszumpciós, deduktív stb.) is emlegetett demonstrációs sémája. A dialektika ennek kiegészítéseként, az előfeltételekre reflektál: arra ui., hogy az érvényes következtetéshez meg kell tudni állapítani, hogy a premisszái igazak-e, s hogy melyik logikai rendszer biztosítja az érvényességet. A válasz az igazság kérdésére maga az ember – mint minden dolgok, az igazság mércéje is az ember (Prótagorasz), mégpedig a vitában megmérettetés és megítélés (Szókratész és tanítványai) révén. A valamely probléma köré szerveződő diskurzusban felépíthető és érvényesíthető argumentáció típusait a topika munkálja ki. A retorika pedig – minthogy a vélekedés erejű álláspontot el is kell tudni fogadtatni a hallgatósággal – a meggyőző beszéd technikájának kimunkálásával készít fel a vitában való helytállásra. Napjaink érveléstudományainak hátterét jellemzően a kommunikációelmélet és a nyelvfilozófia képezi, s szervesen illeszkedik a klasszikus megközelítésekhez.

Könnyű belátni, hogy más-más aspektusból bár, de ugyanazon gyakorlati problémakörre vesznek célba: ítéleteink igazként elfogadtatását, miközben azok igazsága bizonyossággal nem állapítható meg. Ezt a törekvést nem az önérvényesítés hübrisze hajtja, hanem a cselekvés lehetővé tételének kényszere a társas térben – pl. hogy indíthassuk hajóinkat Nyugat felé akkor is, ha Keletre tartunk. Nem időzhetünk az előkérdéseknél sokáig, ha a főkérdésre akarunk térni. A jogi argumentáció tekintetében a legalkalmasabb modell kiválasztása a feladat. Világos, hogy ez nem lehet a demonstráció (vagyis a klasszikus logika), mert nem vagy csak ritkán állnak rendelkezésre bizonyosan igaz premisszáik, amelyekből formális kalkulussal levezethető lenne a konklúzió – éppen ezen feltételek hiánya képezi a

¹³ Arisztotelész: Topika. Cap. A1. <http://hps.elte.hu/~kutrovatz/Topika.html> (2022. október 24.)

¹⁴ Bench-Capon, Trevor – Dunne, Paul E.: Argumentation in artificial intelligence. In Artificial Intelligence (2007) 619. o.

¹⁵ Tindale, Christopher W.: Fallacies in Transition: An Assessment of the Pragma-Dialectical Perspective. In Informal Logic (1996/1) 17. o. Struktúrái, alapjai és kapcsolatai szerint megkülönböztetve, de hasonlóképpen három argumentációs modellt – a retorikai, a dialogikus és a monologikus modellt – különíti el Bentahar, Jamal, Moulin, Bernard és Bélanger, Michelin: A taxonomy of argumentation models used for knowledge representation. In Artificial Intelligence Review (2010/3) 211-259. o.; vagy Feteris, Evelin és Kloosterhuis, Harm a logikai, retorikai és dialogikai hagyományt: The Analysis and Evaluation of Legal Argumentation: Approaches from Legal Theory and Argumentation Theory. In Studies in Logic, Grammar and Rhetoric (2009/29) 307-331. o. és még sokan mások.

jogvita kiindulópontját. Nem alkalmas a dialektika sem, jóllehet az már a diskurzus alaphelyzetével modellálja a jogvitát, azonban a dialektika két olyan fél szimmetrikus vitája, akiknek mozgató motívuma nem egymás legyőzése, hanem az igazság közös megtalálása, s nem állnak a belátható időn belüli lezárás kényszere alatt sem. Legkézenfekvőbb a retorika-topika kettősének modellként való elfogadása.

Egy ilyen álláspont mellett és ellen is hozhatók megfontolások. Mellette szól mindenek előtt a jog(gyakorlat) és a retorika iker-fejlődése. Ha azt mondjuk, hogy a professzionális jogászok, vagyis a joggal hivatásszerűen foglalkozó társadalmi csoport megjelenése a klasszikus római jog idejére, kiteljesedve a principátus korára tehető,¹⁶ akkor az ezt megelőzően is létezett perekben a rétorok/orátorok léptek fel. A jogvitákban való helytállás tehát retorikai teljesítményt igényelt – a döntéshozó meggyőzésére való képességet a képviselt álláspont helytállóságáról. A szimbiózis kölcsönös volt: a retorika – főleg a retorika tankönyvek – számára a jogvita kínálta a retorikai eszköztár példaszerű bemutatásának lehetőségét, egyben a hallgatóság számára való ismertséget, tehát kiválóan alkalmasnak bizonyult a tanítás számára. A retorika-topika modellszerű kettőse ellen hozható fel ugyanakkor, hogy – legalábbis a modern kontinentális gyökerű jogrendszerek professzionális ítélkezési rendszere mellett – a jogviták nem kínálnak teret a retorikai eszköztár teljességének, nevezetesen az ethosz és a pathosz alkalmazásának.

IV.

A klasszikus logika, vagyis az arisztotelészi értelemben vett analitika szűkösségéből való szabadulás egyik lehetősége a bizonyossági premisszákon alapuló szillogizmus *mellett* a nem bizonyossági premisszákból történő – s ezért nem logikai – következtetés befogadása a fentiek szerint. Az ortodox logikusok viszonya ehhez: Csináljatok, amit akartok, csak ne nevezétek logikának! A másik lehetőség a logikán *belül*, magának a logikának a hatókörét kitérítve biztosítani a következtetés lehetőségét a premisszák sokkal szélesebb körével. Ezzel a lehetőséggel élnek a XX. században százszámra színre lépő nem klasszikus vagy deviáns logikai rendszerek. Ezek nem a klasszikus logika megkötéseit megőrző kiterjesztések (mint a modális logika vagy az intenzionális logika), hanem e megkötések feladása által lehetővé tett logikai rendszerek. Dilemmaként vagy apóriaként már a tradicionális logika művelői is érzékelték az analitika szűkösségét (így a jövőre vonatkozó állítások igazságértékének problémáját, a cselekvésben konkludáló következtetés, vagy az élelten kategóriákból való következtetés – pl. a kopasz apóriája – kihívásait).

A deviáns logikai rendszerek lehetőségei a klasszikus logika egyes megkötéseinek feladása nyomán tárulnak föl. Ezeket az előfeltevéseket a II. részben már megneveztük. Ezekhez képest „deviáns logikának” nevezzük azokat a logikai rendszereket, amelyek nem a klasszikus logika kiterjesztéseként, hanem a klasszikus logika valamelyik kikötésének feladása nyomán születnek meg. A három kikötésnek megfelelően a deviáns logikai rendszerek három csoportját különíthetjük el: amelyek az első (a logika: alethikus logika), amelyek a második (a logika: kétértékű logika), s amelyek a harmadik (a logika: formális logika) kikötést függesztik fel. Az egyes csoportokon belül további, nevesített logikai rendszerek különíthetők el; ezek közül a jogi érvelés számára következők bírnak kiemelkedő jelentőséggel:

(1) Nem alethikus (tehát nem az igazság-értékre alapozó) logikai rendszerek a *gyakorlati logika* és a *deontikus logika* rendszerei. A gyakorlati logika cselekvésben (s nem

¹⁶ Fritz Schulz határozott különbséget tesz a *ius respondendi* jogával rendelkező köztársaság kori *iuris consulti*, a (csak) tanító és író principátus kori jogtudók, a magisztrátusok, Vespasianusnál a *consilium principis* tagjai, a jogtudomány peremén az advocatusok és orátorok pragmatikus csoportja között. Schulz, Fritz: History of Roman Legal Science. Clarendon, Oxford, 1946, 111-123. o.

állításban) konkludáló következtetéseket alapoz meg. Klasszikusan ilyen az etikai cselekvés: a jó maximájából konkluzív módon következik a jó cselekvése; az újkortól a teleológiai cselekvés: a cél tételezéséből és az ahhoz kijelölt eszközökből következik a cél realizálása. A deontikus logika a maximaként szolgáló normákból vezet le normákat/cselekvéseket. Sem a norma, sem a cselekvés nem lehet igaz/hamis, csak érvényes/érvénytelen, illetve megtett/nem megtett. Világos, hogy e rendszerek alapvető jelentőségük a jog számára, amely a jogszerű cselekvés premisszáit definiálja, mégpedig nem leíró, hanem előíró módon. A jogra vonatkoztatott modern gyakorlati logika alapsémájában a teleológiai cselekvés célja az egyik lehetséges világ realizálása, az ehhez vezető eszköz a cselekvések előírása, a konklúzió pedig az előírás intézményes érvényre juttatása (kikényszerítettése).

(2) Nem kétérkű (tehát nem az igaz/hamis, vagy általánosabban: nem az 1/0 két értékére alapozó) logikai rendszerek a *többértékű logika* és a „fuzzy” *logika* rendszerei. A meghatározatlanság egyaránt jellemzi a ténybeli és a normatív következtetések premisszáit (és ekként konklúzióit is) a jog világában. A múltbeli tényekre utaló állítások természetesen lehetnek igazak, csak az igazságértékük nem (mindig) állapítható meg bizonyossággal a múlt hozzáférhetetlensége miatt. Ugyanígy, a normák tartalmára tett állítások is lehetnek igazak, csak éppen nem kontrollálhatók, mert nem a törvény objektíve rendelkezésre álló „betűje”, hanem az empirikusan megragadhatatlan „szelleme” szolgál premisszaként. Ami rendelkezésre áll, az a tényekre és törvényekre vonatkozó narrációk halmaza, melyek között a szelekciót csak ezek egymáshoz képest megmutató, viszonylagos narratív hihetősége, valóságossága, életszerűsége, elfogadhatósága alapozhatja meg. Ennek folyamata a mérlegelés, eredménye a meggyőződés, igazolása pedig az indokolás.

(3) Nem formális (tehát nem kizárólag az állítások logikai szerkezetére és a logikai szavak jelentésére alapozó) logikai rendszerek a *nem monologikus*, valamint a *nem monotonikus* logikai rendszerek. Az analitika monologikus, mert a „beszélő” következtet az általa lefektetett premisszákból. A nem monologikus logikai rendszerek között történetileg első a dialektika, mai meghatározásában a dialogika (és annak rendszerei). Ezeknél mind a premisszák lefektetése, mind a konklúzió levonása dialógusban, vitában történik, s érvényessége is e vita függvénye. Közéjük tartozik az argumentatív logika is, amely az érvelés logikai szerkezetének feltárását kínálja, s ennek megfelelően közvetlenül határos (össze van nőve) az argumentációval és retorikával. A nem monotonikus logikai rendszerek sajátossága, hogy a premisszák növekedése (újabb információk beemelése) megváltoztathatja az eredeti konklúzió igazságértékét. Ilyen az esendő logika (*defeasible logic*). Míg a monotonikus logikában pl. a „Szókratész ember, tehát Szókratész halandó” enthüméma konklúziójának igazságát nem változtatja meg, akármi minden derül még ki Szókratészről (azon kívül, hogy ember), addig a „Tweety madár, tehát Tweety tud repülni” következtetés (esendő) igazsága megdőlni, ha megtudjuk, hogy Tweety egy pingvin. Természetesen a jogi következtetés („*x* felelős/nem felelős”) igazságértéke a jogi eljárás dinamikájában („huzavonájában”) folyton változik, ahogy az újabb és újabb bizonyítékok, megfontolások, érvek napirendre kerülnek – míg az ítéletben (provizórikusan) nyugvópontra nem jut.

Ha mármost a specifikusan jogi logika mibenlétét kívánjuk meghatározni, egy dilemmába és az abból fakadó vitába ütközünk: vagy ragaszkodunk ahhoz, hogy a logika (csak a) klasszikus logika, s ekkor nagyjában-egészében lemondunk a logikai eszköztárról a jog működtetése során, vagy ellenkezőleg, a lehető legszélesebb körben igényt tartunk a logikai eszköztárra, s ekkor (legalábbis a klasszikus logikusok szemében) lemondunk arról, hogy ezt az eszköztárat logikának nevezzük. A kapcsolódó vitát Georges Kalinowski és Chaïm Perelman folytatta le, némileg leszűkített spektrummal, mint a formális és nem formális logika rivalizálásának kérdését.¹⁷ Ez a vita vagy dilemma azonban csak a logika mint diszciplína, mint

¹⁷ Kalinowski, Georges: *Éléments de sémiotique juridique, logique des normes et logique juridique*. R. Pichon & R. Durand-Auzias, Paris, 1965; Perelman, Chaïm: *Logique juridique. Nouvelle rhétorique*. Dalloz, Paris, 1976.

elhatárolási kérdés bír jelentőséggel. A szubsztantív vagy gyakorlati megközelítés számára egyre megy, hogy a deviáns/nem klasszikus logikai rendszereket logikai vagy nem logikai rendszerekként fogjuk-e fel – mindkét esetben ugyanazt csináljuk.¹⁸ Másként fogalmazva arra következtethetünk, hogy a demonstrációt végül is bekebelezte az argumentáció, s a logikai következtetés csupán egyik (ritka) szélső esete az érvelésnek, minthogy az érvelési esetek egy kontinuumon helyezkednek el.

V.

Az argumentáción belül is különbséget kell tenni az érv és az érvelés fogalma között. Az érv az érvelés elemi egysége, míg az érvelés érvek komplexuma. Wyner és társai ezért – a jog és a mesterséges intelligencia relációjában – megkülönböztetik az ‘érv’ három értelmét.¹⁹ A következtetés premissza $\Rightarrow$ konklúzió szerkezete megmarad, de ‘ha... – akkor...’ szerkezetű kondicionálisként: indok $\rightarrow$ állítás.²⁰ Az ‘érv’ első értelme tehát egy önmagában megálló elemi kapcsolat egy állítás és az alátámasztására felhozott indok között,²¹ a címzett befolyásolása céljából. Az ‘érv’ második értelme már az ‘érvelés’, vagyis érvek és al-érvek (indokok-és-állítások) láncolataként előálló érvelési séma vagy „fa”, egy pozíció elfoglalása (és az ellentétes pozíció cáfolása) céljából. E szint megjelölésére a szerzők az ‘eset’ nevet használják. (Pl.: „Ez egy emberölési eset!” – „Nem, ez egy halált okozó testi sértéses eset!”) Az ‘érv’ harmadik értelme beemeli az érvelés pragmatikai funkcióját, a konfliktust, melyben egy kérdés (egy állítás) megvitatása során pro és kontra érvek illetve érvelési sémák feszülnek egymásnak. A jogban ez egy per egészének a szintje, vagyis a ‘vita’.²² Ennek részei a felek által konstruált, s a kritikus kérdések²³ köré szervezett esetek, amelyeknek részei pedig a felhasznált elemi érvek.

Az érv atomi szintje fölött az érvelési séma molekuláris szintje képezi az érvelés megszervezésének egységét.²⁴ Az indok $\rightarrow$ állítás alapsémára építve Wagemans kimunkálta „az argumentumok periódusos rendszerét”, vagyis alaptípusait.²⁵ Az argumentum működési mechanizmusának feltárása abból a kérdésből indul ki, hogy mi biztosítja azt, hogy egy „bizonyos állítás” (a fenti „indok”) hihetővé tesz egy „kétséges állítást” (a fenti „állítás”-t). Ezt a mechanizmust, mondja, a háromtétel arisztotelészi szillogizmusban a „középfogalom” biztosítja,²⁶ azonban az argumentum csak két állításból tevődik össze. A középfogalom helyett

¹⁸ A deviáns logikai rendszerekre építi az argumentációs elméletet pl. Sartor, Giovanni: Defeasibility in Law. In Bongiovanni, Giorgio et al. (eds.): Handbook of Legal Reasoning and Argumentation. Springer, Dordrecht, 2018, 315-364. o.; Bermejo-Luque, Lilian: Second Order Intersubjectivity: The Dialectical Dimension of Argumentation. In Argumentation (2010) 85-105. o.; Brewka, Gerhard: Nonmonotonic Reasoning: Logical Foundations of Commonsense. Cambridge University Press, 1991.

¹⁹ Wyner, Adam Z. – Bench-Capon, Trevor J. M. – Atkinson, Katie: Three Senses of “Argument”. In Casanovas, Pompeu et al. (eds.): Computable Models of the Law. Languages, Dialogues, Games, Ontologies. Springer-Verlag, Berlin – Heidelberg, 2008, 146-161. o.

²⁰ A kondicionális „ha *p*, akkor *q*” szerkezete grammatikailag „*q*, mert *p*” szerkezetként jelenik meg.

²¹ Ez az érv klasszikus meghatározása is; pl.: „olyan indoklás, amely biztos tételek által hitelt kölcsönöz a kétséges tételeknek.” Quintilianus, Marcus Fabius: Szónoklattan. 5., 10., 8. Kalligram, Pozsony, 2008, 342. o.

²² Wyner, Adam Z. et al.: lásd 18. láb. 147. o.

²³ Három kritikus kérdés szervezi az esetet: Van-e indokunk azt hinni, hogy a kiinduló adat (tény vagy tényállás) hamis? Van-e indokunk azt hinni, hogy az a (ha-akkor szerkezetű) szabály, amelynek az adat az előtagja, igazolásként nem alkalmazható? Van-e indokunk azt hinni, hogy az igazolásból következő, tényre vagy szabályra vonatkozó állítás téves? Uo. 151. o.

²⁴ Az ‘érvelési séma’ fogalmát a klasszikus *toposz* mai örököséként Perelman, Chaïm és Olbrechts-Tyteca, Lucy vezette be: La nouvelle rhétorique. Traité de l’argumentation. Presses Universitaires de France, Paris, 1958.

²⁵ Wagemans, Jean H. M.: Four Basic Argument Forms. In Research in Language (2019/1) 57-69. o.

²⁶ A középfogalom – a *tertium medium* – az az elem, amely mindkét premisszában jelen van, ezért lehetséges a szubszumpció, s amelyekkel „egyszerűsítve”, vagyis kiejtve őket, a felső tétel adja a konklúzió predikátumát, az alsó tétel pedig a szubjektum terminust. Minden ember halandó – Szókratész ember – Szókratész halandó.

ezért más kapcsolóelemet kell találni, s erre a „közös fogalom” (*common term*) a szerző javaslata.²⁷ Minthogy pedig az állítások szubjektumból és predikátumból tevődnek össze, a közös terminus e kettő valamelyike lehet; tehát az egyik elem közössége az a kapocs, amely megalapozza a következtetést a másakra. Az állítás továbbá két szinten fogalmazható meg: mint „elsőrendű érv”, vagyis proposíció (igaz/hamis értéket felvenni képes logikai mondat); és mint „másodrendű érv”, vagyis nyilatkozat (*assertion*: igazságigénnyel előterjesztett beszédmegnyilvánulás).²⁸ Így áll elő a négy alapvető argumentációs forma:

1. elsőrendű predikátum-argumentum (aF , mert aG – A vádlott (a) gyorsan hajtott (F), mert (a) hosszú féknyomot hagyott (G).
2. elsőrendű szubjektum-argumentum (aF , mert bF – A fűvön kerékpározni (a) tilos (F), mert a fűre lépni (b) tilos (F).
3. másodrendű szubjektum-argumentum (qT , [q állítás igaz], mert rT [r állítás igaz]) – [Péter] (a) a kocsmába ment (F) [$aF = q$] igaz (T), mert az, hogy a meghallgatását (b) elnapolták (G) [$bG = r$] igaz (T).
4. másodrendű predikátum-argumentum (qT , [q állítás igaz], mert qZ [r állítás autoritativ]) – Mi (a) csak az agyunk 10 %-át használjuk (F) [$aF = q$] igaz (T), mert ezt az állítást (q) Einstein tette (Z).²⁹

A Wagemans által célba vett és bemutatott periódusos rendszer három dimenzió mentén rendezi el az argumentumok típusait, aszerint, hogy az 1. elsőrendű vagy másodrendű argumentum; 2. predikátum-, vagy szubjektum-argumentum; s 3. az állítás céltételező (*policy* – P), értéktételező (*value* – V), vagy pedig ténytételező (*fact* – F) jellegű-e. Az első két dimenziót az „argumentum-forma” fogalmában egyesítve tette lehetővé a három dimenzió kétdimenziós koordináta-rendszerben való ábrázolását az alábbi ábra formájában.³⁰

²⁷ Wagemans, J. H. M.: lásd 24. l. 60. o. Mondhatjuk: itt a *tertium medium* helyett *terminus communis* áll.

²⁸ Az elsőre példa: „A cselekményt a vádlott követte el, mert a helyszínen hagyta az iratait”; a másodikra: „Az, hogy a cselekményt a vádlott követte el igaz, mert beismerte”.

²⁹ Wagemans, J. H. M.: lásd 24. l. 65. o. Az „erőátvitel” számára megteremtett kapcsolat rendre: 1. $F - G$; 2. $b - a$; 3. $r - q$; 4. $Z - T$.

³⁰ Az argumentumok azonosításának ütemezett és szemléltetett eljárására a periódusos rendszer felhasználásával lásd: https://www.academia.edu/40660529/Argument_Type_Identification_Procedure_ATIP_Version_4; a nagyítva olvasható táblázat: https://www.academia.edu/36621185/PDF_Periodic_Table_of_Arguments_2_5; Wagemans válasza a javaslatát ért kritikákra: https://www.academia.edu/26671314/Reply_to_commentary_on_Constructing_a_Periodic_Table_of_Arguments (2022. október 24.)

van.³³ A mesterséges intelligencia „a logika folytatása, más eszközökkel” – mondja Johan van Benthem az előszavában, Klausewitzet parafrázálva.³⁴ A logika pedig, folytatja, eredetileg a vita több-résztvevős gyakorlatának reflexiójából nőtt ki a görög antikvitásban, de Indiában és Kínában is. Ez viszont a racionális résztvevők intelligens interakciójának kontextusa – s ezt kell leképeznie a mesterséges intelligenciának is. Ezen a háttéren lépett színre a „jog és MI” kutatási irány.³⁵

A mesterséges intelligencia jogon belüli alkalmazásának első, legkézenfekvőbb területe a jogrendszer mint logikai rendszer modellálása, ezen belül a jogalkotásnak mint logikai programnak a formalizálása. Ez a jogi tudásalapú rendszerek építését szolgáló szakértői rendszer.³⁶ A jogi nyelv meghatározatlanságának – „a jog nyitott szövedéke”, fogalmaz Hart – kényszerű felismerése nyitott utat az ebből fakadó ítélkezési problémakör mikénti kezelhetőségének kutatása előtt.³⁷ További nyilvánvaló terület a jogi eljárás mint argumentációs folyamat modellálása és formalizálása. Ez a kutatási irány *pleadings game* („perlési játék”) néven ismeretes és az érv-váltás menetének, szabályainak formalizálásával segít definiálni az igazolt döntéshez vezető utat.³⁸ A mesterséges intelligencia jogon belüli színrelépése és az érvek szerkezetének és érvek-ellenérvek dialektikájának formalizálása a *common law* jogcsaládban szorosan összefügg a precedensekkel való érvelés feltárásával.³⁹ A „többágenses rendszerek” (*multi-agent systems*) olyan „osztott rendszerek” (*distributed systems*), amelyekben az egyes aktorok (az ágenses) autonóm cselekvők olyan társas tevékenységekben, mint az együttműködés, egyeztetés, alkudozás, vita stb.⁴⁰ Bár nem kizárólag humán rendszerek tartoznak ide, nyilvánvaló, hogy kitüntetetten a szociális rendszerek, azon belül a jogrendszerek működésének modellálására alkalmas.

A jogi argumentáció sajátzerűsége részben abból fakad, hogy nem az elméleti, hanem a gyakorlati érvelés részét képezik – vagyis nem az igaz állításra, hanem a helyes (perbeli) cselekvésre irányulnak. Ebből fakad „az illeszkedés iránya” (*direction of fit*) fogalma: „Az

³³ A feladat tehát az informális logika „logikájának” megtalálása, ahogy Blair, J. Anthony fogalmaz: The „Logic” of Informal Logic. In Ossa Conference Archive, vol. 7. article 13. University of Windsor, 2007: <https://scholar.uwindsor.ca/cgi/viewcontent.cgi?article=1265&context=ossaarchive> (2022. október 24.) Az itt megfogalmazott kérdés az, hogy lehet-e egy következtetés legitím, ha deduktívan érvénytelen és induktívan erőtlén – s ha igen, lehet-e saját logikája. A válaszhoz hat felfogást (Wisdom, Toulmin, Wellman, Rescher, az esendő logika és Walton) megvizsgálva a szerző arra jut, hogy az emberek érvelése ekkor is lehet észszerű, s az érvei is meggyőzőek – az informális logikusokat pedig az esendő logikához, tágabban a nem-monotonikus logikához, még tágabban a dialektikához és napjaink pragma-dialektikájához utasítja (uo. 15. o.). Ez utóbbiakon belül esendő – vagyis prezumptív – állításokat lehet tenni, ami magyarázza a bizonyítási teher mikénti telepítésének eljárásjogi fontosságát is. E körben a bizonyítékok szolgáltatásának terhétől megkülönböztethető a (bizonyíték súlyára vonatkozó) meggyőzési teher és a (pernyertességre figyelő) taktikai teher. Vö. Macagno, Fabrizio – Walton, Douglas: Presumptions in Legal Argumentation. In *Ratio Juris* (2012/3) 271-300. o.

³⁴ In Rahwan, Iyad – Simari, Guillermo R. (eds.): *Argumentation in Artificial Intelligence*. Springer, Dordrecht, 2009, VII. o.

³⁵ Law & AI – a „law and ...” mozgalmak: Law & Economics, Law & Society, Law & Literature stb. – egyikeként.

³⁶ Pl. Sergot, Michael – Sadri, Fariba – Kowalski, Robert – Kriwaczek, Frank – Hammond, Peter – Cory, H. T.: The British Nationality Act as a Logic Program. The formalization of legislation and the development of computer systems to assist with legal problem solving provide a rich domain for developing and testing artificial-intelligence technology. In *Communications of the ACM* (1986/5) 370-386. o. <https://dl.acm.org/doi/pdf/10.1145/5689.5920> (2022. október 24.)

³⁷ Pl. Bench-Capon, Trevor – Sergot, Michael: Towards a rule-based representation of open texture in law. In Walter, Charles (ed.): *Computer Power and Legal Language: The Use of Computational Linguistics, Artificial Intelligence, and Expert Systems in the Law*. Quorum, New York, 1988, 39-60. o.

³⁸ Pl. Gordon, Thomas F.: The pleadings game: Formalizing procedural justice. In ICAIL’93: Proceedings of the 4th International Conference on AI and Law, 1993, 10-19. o. Illetve uő.: The pleadings game: An exercise in computational dialectics. In *Artificial Intelligence and Law* (1993) 239-292. o.

³⁹ Vö. Bench-Capon, Trevor – Prakken, Henry – Sartor, Giovanni: Argumentation in Legal Reasoning. In Rahwan, Iyad – Simari, Guillermo R.: lásd 33. l. 366-368. o.

⁴⁰ Lásd pl. Wooldridge, Michael: *An introduction to multi-agent systems*. John Wiley & Sons, Chichester, 2002.

elméleti érvelés során az aktorok arra törekszenek, hogy meggyőződések illeszkedjenek a világhoz, mert a valóság feltételezetten mindenki számára ugyanaz, s a tökéletesen észszerű aktoroknak a teljes információ birtokában egyetértésre kell jutniuk. [...] Ezzel szemben a gyakorlati érvelés arra tesz kísérletet, hogy a valóságot igazítsa ahhoz, ahogyan azt látni szeretné, s a cselekvés célja, hogy a világot ennek megfelelően változtassa meg [...]. Ezért] a gyakorlati érvelésből nem következik, hogy ha az egyiknek igaza van, a másik téved: mindegyiküknek igaza lehet a saját szempontjából.”⁴¹ Ez emeli a vizsgálat fókuszába az argumentációt, s emeli ki a természetes nyelv, a valószínű és lehetséges érvek megjelenését abban. A mesterséges intelligencia jogon belüli vállalkozásának sikere végül is azon múlik, hogy fellelhető-e az intelligenciának olyan főfogalma, amely alá rendelhető a természetes (emberi) és a mesterséges intelligencia is, s amely ekként közös nevezőt, tehát átjárást biztosít e kettő között.

---

⁴¹ Bench-Capon, Trevor –Dunne, Paul E.: lásd 13. láb. 631. o.